

Karinthy Frigyes hazajáró versei

1

Kinyitom a kötetet, a tíz év előtti „Összegyűjtött”: *Versek* kiadást, s címe — *Nem mondhatom el senkinek* — az első költeményben, az *Előszó* nevezetűben, már folytatódik is, örök-mondásunk, kivéetetlen klasszikusunk: „Elmondom hát mindenkinek”. Akkor hogyan érthető bármi fenntartásosság az otthonlétéről? Talán túlság is „megvan” az igazinak, a legigazibbnak vélt Karinthy Frigyes, ott van eredendően már a tudatunkban, és tevékenységének összetettsége, vagyis épp az összetevők megannyi fontosa, hátrébb szorul? Gazdagság neki is, szűkösre-hajló felfogásban, irodalmunkéban is; ekkora hátér, s általában is, ekkorák...! Többen próbálkoztunk már Karinthy Frigyes költészetével ekképp: közelebb-férköztetésével... de hát hova? Hallottam én e műveit negyedszázada is olyan lelkes értéssel, evidenciával felolvasni; még inkább magam voltam hátrébb szorulva az elfogadással... Most pedig kevésnek éreznék valamit? Talán csak ennyit: költészetünknek ez a néhány, a *Nyugot* első vonalához tartozó kiemelkedője — Karinthy Frigyes, Füst Milán, Szép Ernő, s nyilvánvalóan hozzájuk kíváncsozhat még legalább egy név, nincs „a maga” kellő helyén. S a kelletések, tudjuk, mindig keservesek. Ezért érzem, hogy a *Nem mondhatom el senkinek* versei, irodalmunk evidenciájába, a valódi eredendőségbe, az ittlétbe, lényegében még mindig „csak” hazajárnak. Segítené bár rugalmas rögzülésüket — klasszicizálódást kivédve — minden további igyekezet; mint ez a dolgozat is, mely sem a teljesség megközelítését nem tűzheti ki magának, sem a szempontok mindenoldalúságát, úgy értem, a dolgozatíró által átlátható teljességet sem, s a szemrevétel átfogó összetettségét. Ezek után hadd lássuk, mennyire juthatunk.

Mindjárt az *Előszó* azt a Karinthy Frigyes- (a továbbiakban: Karinthy) — verstípust mutatja, amelyik zárt, körülbelül kiénekelte formájú; felszínesebben szólva: rimes, szakaszolt, már ismert összképet — versmódozatot — célzó, illetve ily eszközzel élő. Az eszközei nagyjából — szintén — ismeretesek. Még a vers szerkesztődése is, a szakaszismétlő tagolás, a párhuzam, a csattanós ellentét, a „kontrapunkttrendszer”. Vajon csak annyi lenne a legjellegzetesebben „Karinthy” benne, hogy telitalálatossága oly rendkívüli, és szinte az *Így írtok ti*-jegyű azonnalóság-végérvényesség minősíti? Hogy valamit előrebocsáthassunk, kockáztassuk meg: ez nem a Kosztolányi-féle tudófanyar-édes igenlő-tagadó hang, nem a Babits megrendült teljesség-csonkossága, nem Tóth Árpád bús tökéletessége... nem folytatom; itt a gondolatiságába bezárt ember jut mégis eszközökhöz, másfajta, de az alapréteget, az eredendő meghatározottságot nem cáfoló kifejezési módhoz. Ehhez hű Karinthy a „formás” versekben csakúgy, mint a szabadabban nekilödulőkben, az előbeszédes-természetességű maguk-módján-emelkedettekben, látszatra viccesekben, okossággal bekötözött véreseken. Az említett *Előszó* harmóniadiszarmóniavilága is innét: az elsősorban-gondolatiból. S megdöbbenő ereje, líra-első-vonalba emelő minősége: az elsodró költőiség; s a csavar fordul egyet, költőiség, mondhatjuk, amelynek jegye főként az, hogy aki ehhez a

költőiséghez eljutott, gyötrelmre és üldözendő üdvre a gondolatnak volt a... És így tovább.

Az Előszó és a zárt típusú Karinthy-vers a stilizáció összefoglaló útját járja, a filozófiai „végeredmények” leszűrését, s megannyi vissza-esetlegesített részlete: alkalmi egyénítés. Például így: az a „titok”, amiért egykor „titokban” megszületett ő, a költő, az egy-ember, „vérben és mocskokban”, tulajdonképpen nem is tudható; és mégis, ahogy megpróbálta elmondani „egy meg egy”-alapon, ki „forró és piros lett tőle”, ki „jéggé dermedt, megfagyott”. Miféle paradox helyzet ez, kérdezzük, akkor hát. Feloldása talán ez: „Elmondom én, elmondanám, / De béna a kezem s dadog a szám. / ... Emel-jetek fel, szólni, látni, élni. / Itt lent a porban nem tudok beszélni”. Most már se-kivédve, se-elfogadva, paradox-túlja vers-valódiság szól. Ez teszi Karinthyt igazi, nagy jelentőségű költővé: hogy ezt el tudja érni, ezt az önmeghaladást. Folytatása még a versnek: „A csörgőt eldobtam és nincs harangom, / Itt lenn a porban rossz a hangom...” S még nem tudja, mi hírt hozott stb. A vers, természeténél fogva, visszakanyarodik a stilizációhoz. Babits, Szép Ernő, Kosztolányi és társaik ismeretes témája, tárgykezelése ez. Volt azonban, az igen nehéz műfajban, a sokak által végsőkig próbált „kötöttebb versben” is, íme, oly menet, oly pillanatsor, amely egyediségig és jelentős teljesítményig is fokozta a különben sem csattanó nélkülit, a más elemeivel is lényünkig hatót.

A talán ritkábban idézett *Álom*, rövidebb menettel, hasonló pályát jár. Címéhez híven, valami nem reális, tudottan-nem-ily állapotban lát a versfőszemély dolgokat, melyek végeredményben azért csak a világ legtermészetesebbjei lennének. Kék eget, csillagokat, fellegeket... De körömmel esik valamennyinek, s „az ég kiszakadt és szétfolyt”, s rémség anyagok folytak mögüle... Mi ez? Ordítva ébred az alvó, s mi a stilizációja versének? Mellét marta, szaggatta, kaparta, vér folyt: „folyt a vér — / Több, mint amennyit álom, / Több, mint amennyit élet, / Több, mint amennyit egy kis dal meg-ér”. Itt megint a nagy többletek szférájába sikerül átlendülnie; a legegyszerűbb eszközökkel — meglepetésünkre — olyan arányrendszert tud létrehozni, amelyikre-amilyenre nem is gondoltunk, önmagának mond ellent, de termékenyen, s épp az önellentmondásból — a tárgyi-formaiból — jön létre az ok, az anyag stb., amiből valóban lehet „kis dal”, mely álomnál több, végeredményben: élet, ha képzetes is. De hát versekről van szó, csak képzetes lehet. Karinthy ennél kisebb szigort nem ismer; legyen ez utalás egyéb tárgyú aforizmájára.

Később visszatérünk, egy áradó, feloldott, kollokvialis hangvételű verse kapcsán a század nagy illúziójára, mely természetesen az ábrándvesztésig jutott; de hogy a költészeti ábránd is hittel éltetődőtt — ezekben a kötöttebb verseiben —, jó példa rá a szintén nevezetes *Méné, tekel...* című „párrímes”, ahol kertelés nélkül kijelenti Karinthy az alábbiakat: „Vigyázz, figyelj: készül a tiszta mérleg... / Az értelmét majd megtudod, ha kell... / Jegyezd meg jól: tenéked szól s teérted...” (Gondoljunk Szép Ernő nagy versére; *Néked szól*.) S főleg: „Egykor sötétben elmondott dalom, / Mint lángírás, világít a falon. / Jegyezd meg jól: ma szürke szók ezek. / De élni fognak, hogyha én nem élek / S lesznek, ha nem lesznek”.

Érdemes előrelapozni most a *Karácsonyi elégia* hosszú, már-már áradónak nevezhető soraihoz; ott találjuk az iménti — talán meglepő — kinyilatkoztatásszerűség alapját, indoklását; magyarázatot olvashatunk e máskülön-

ben Karinthy-nál — tőle mindenestre — oly váratlan hatás hátterére. Karácsonyt hívja tetemre itt — ! —, s mily végtelenséggel: „nekem nem kellek olcsó fenyőgallyaid... / Meg nem vesztegetsz cifra csecsebecséddel / Rántások le az asztal vacsorázó fehér terítőjét / Fekete posztó van alatta... / ...boldog voltam én ennek a századnak elején...” Milyen boldog volt, mondja magáról az, aki most a karácsony-ünnepet citálná. „Krisztus törvényiséke elé”. Mert ha ő maga, a vers főalakja, azt vallja is, hogy „szegény voltam és magamra hagytam”, tehát nem maga miatt volt boldog akkor, volt „valami példátlan izgalom és remény a levegőben / Készültünk valamire és vártunk valamit” ...bocsánat, vártak „valami Meglepetést / Aminőt soha még hinni se mert a világ / Egy nemzedék se...”, és oly Karinthyra jellemző, a gondolkodó íróra, ahogy kész hasonlatot, végességet elemi erővel tud odacsusszantani: „mióta Cromagnon s a neanderi völgy / ...reggeleit elhagyta ez a földre lepottyant / Valami idegen bolygóról idekerült különös féreg, az ember...” S így tovább, a fantasztikum-vállalásig, mely mögött, kitetszik itt, a legegyszerűbb élet-kérdések bújnak meg. Ám erre mind: hadd térjünk inkább vissza.

A *Szép* — alcíme szerint *Emlék* — című verssel folytatom a megkezdetteket; forma szerint ez a munka nem tesz eleget költeményformálási kötelemeknek, annál sikerültebbnek kell mondanunk olyas értékeiért, melyek a túlzott kötöttségek önlendítő másodlagosságai és a végső elengedettségek „istenkegyelmű” próféciai, vallomásai között annyira becsesek a műben zárt, de lélegezhető egységet kereső kedélynek. A századforduló valamelyest naturalista verskörnyezetét teremti meg ez a *Szép* költemény bevezetőben; bérkaszánya, semmitmondó utcakép, alattomosan szitáló eső... és a versbéli elbeszélő személy megállt egy nővel ott, és csak „hogymégis mondjon valamit”, félig tréfásan, szórakozottan udvarolni kezdett, „mindenféle pongyola hasonlatban”. És akkor, írja, „ahogy hirtelen ránéztem / Meghökkenve toromon akadt a szó / A szemhéja lehunyódott és rebtent / És a szája kerekre...” stb. S az eső, mint virágot, „csapja” közben, látta az elbeszélő, és ő maga akkor már „vadul és mohón és kegyetlenül” dicsérte, gyönyörűnek nevezte képtelen túlzásokkal, „fantasztikus szavakkal”, és itt már elragad minket a vers, valami korántsem fantasztikussal, valami oly minden túlzáson inneni tragikummal ragad meg minket, okoz fájást: „a szárnyas szó, csapkodó százkarú korbács / Vastagon és langyosan / Csurgett végig az arcán az esővel együtt...” Felfigyeltünk-e elégszer erre: a legjobb magyar versek pár százas gyűjteményébe kívánczik e mű? A befejezése majdnem stilizált, de — nagyjából — megmenekül tőle: „És már igaz volt minden szó, amit mondtam”, mármint ahogy a másik ember, veretve is vele, itta mind, „Akkor ijedten elhallgattam / És sarkon fordultunk és köszönés nélkül kétfelé szaladtunk / Sandán nézve kétoldalt, hogy látta-e valaki / Részeg...” Nem, még csak az sem, hogy valaki részeg látta-e, vagy hogy ez az ember-és-ember-lét egy elszorító-tág változatának, megoldhatatlan boldogság-jelhagyásnak a kétségbeesett és szent-féle kísérlete, kényszere, bukása és felemelkedése volt, tehát az ő kettejük részegsége, nem, hanem „...madarak”, részeg madarak „dobogtak / Nekilódulva, akadozva, elakadva”. A fantasztikum igazi tere: az emberi történése, az embervilág felfoghatatlan „eszközeinek” környezetében, s ezek az eszközök megint — Karinthy emberközponthite, de minden utópia nélkül — „bennünket” hivatottak kifejezni, s pedig oly érvénnyel, amely nagyjából pontos megfelelője annak, hogy magában az élet-

megélésünk módjában sincs evidencia-pontosság, helyesség; ez a verdesés van, olvasom ki a versből, az akadozás, elakadás, újrakezdés.

Másutt a rövidebb lélegzetű versek hangja, ha nem is oly kötetlen áradással, a hosszú-félhosszú költemények elemi erejét keresi, arra céloz. Az emberközéppontúság Karinthy-nál — mondjuk itt csupán: lírájában — még nem az a megkopott nevezés, ami később fenyegeti aztán. Itt még nyugodtan nevezhetjük ily nevén a dolgot; sőt, a tulajdonképpen pedagógiai célzatú ember-ostorozás is a helyén van. „Mit tettél boldogtalan, te nem tudod / Borzasztó / Te vagy az oka, hogy keserű lett a boldog, csodálkozó nevetés... / Tőled tanulta meg a pipacs, hogy pusztító mákonyt hord kelyhében...” És: „hogy gyűlölik egymást az egymásért epedő népek e Földön / És ha Európa összeomlik... / Azzal is téged vádolkak / Szegény nyomorult...” Ez majd-nem előjátéka a *Karácsonyi*-versnek. A *Nihil* ugyanezt a mikro-világúra vett témát a mindennapi élet jelenetei felől közelíti meg. Volt szeretőjéhez megy el a versbéli személy még utoljára, s végleg elbúcsúztak, további szeretés híján; s akkor a személy, akiben nem volt már ez az érzelem, lement a Rottenbiller utcába, ott valakivel találkozott, a „neo-impresszionizmusról” vitatkoztak el, a versbéli személy — a költő! — kifejtette: „az a fontos, hogy figyeljenek / Az emberek és jól érezzék magukat”. Ezen a beszélgetőtárs fel-dühödik... az olvasó pedig már a második megzápult kapcsolatról hall. Majd „a költő” mond a szélnek egy gorombaságot, kávét iszik, vesz egy lapot, és valamit olvas abban „a versköltészet céljáról”, de, mint mondja, nem egyezik vele. S az expresszionista finto — nyilván úgy kellett vélnie, hogy az emberek ezzel a hitelességgel figyelnek jobban s érzik megfelelőbben magukat! —: „Ja igaz: a lépcsőházból lejövet / (Még ott, volt szeretőmnél) arra gondoltam, / Hogy most meg kellene dögölni / És kiöltetni a nyelvemet”. Ez a legigazibb Karinthy; a novellákra emlékeztető gesztussal. Mintha számunkra a meditációt is anyagába-építő helyein lenne igazán megrázó, mai, örökérvényű, frissen, megszólítóan aktuális. Ezek: a remeklései, persze, szintén; s nem is mondható, hogy „csupán”. A keltezés: 1913. Egy másik vers meg, 1907-ből, mintegy ennek az ellenkezője, tehát a valódi Karinthy nagyvers másik összetevőjét mutatja: a *Naplóból* című. Megint a naturalista-expresszionista határjárás; leltárszerűségek: messzeség, mint szürke négyyszög; vasalószag; sötét kapuk verklije; és még korábbi hatások is, matériában: „Távol vizekre köd ereszkedik / S tompán feküsznek a mezők felett / Levágott törzsek, nedves barna dongák. / Most vége. Ez volt, ez lett volna még / Vég-ső esélyem. / Elvégeztetett. / És most Uram, bocsásd el a Te szolgád.” Föl kell figyelnünk itt, messze túl a formai jegyeken, egy benső adottságra: Karinthy, a stilizációknál messze lényegesebben, meglehetősen hű képet tud adni ezekben a verseiben is a mindig-vélt-végponthoz érkező „tragikus lélek” válságairól, a tulajdonképpeni összeomlásokról, melyeknek külső burka csupán a fizikai épen-maradás. A versek, látjuk, lényegében egymás komplementerei, kiegészítő értékeikkel beleszólnak — kölcsönös üdvükre! — egymás dolgába; a versek együttese: verseskötet-valójú!

Az *Üzenet a palackban* című ciklus előtt, e sok formai elemet tartalmazó másik ciklus egyik utolsó darabja: A *cirkusz összedől*. Amikor ez, a címben jelzett esemény, bekövetkezik: „Írott malaszt, vagy égi kegy — / Isten, vagy ember — egyremegy!”, de megint a nem-tudott jel, hír-üzenet, elmondandó kerül elő belső-köd alakjában, hozzá szól a vers személye: „Ki tompán szunynyadtál szívemben / Kiről csak annyit sejtek én, / Hogy régen él e földte-

kén / De eddig még senkit se bántott: / ... Arkangyal, vagy orángután: / Most légy a szolgám és kutyám, / Ébredj, ugorj, karmolj, harapj!" Ez a Valaki az, aki maradjon „helyén”, ha összédől is a cirkusz, ennek van „dolga a világon”. Miközben messze vannak a csillagok, nem hihető „galamb”, „mannával”, a vértanú-mosolyok letörlelendők, a „keshedt könnyek” is... Ám erről igazából már a *Számadás a tálentomról* szól, az *Üzenet...* ciklus élén itt könyvünkben.

2

„Bevallom és már csak magamnak dúdoló néha szórakozottan”, írja tehát ebben a versben akkor, „Este az Üllői úton... / Magamat mulattatom holmi elméleti kérdés egyenletével / Hogy megtaláljam benne az ismeretlen kibontakozást / Ami úgyse kell senkinek minél nagyobb szükség volna rá annál kevésbé...” Milyen mostaniak-és-mindenkoriak az utalási módjai! Fel-szisszenek, ha a következőket olvasom, bennük az eleve idézőjeles mennyiséggel — milyen sok időnek kellett eltelnie költészetünkben, hogy így fogalmazni *evidencia* legyen, hogy akármennyire különös hírmondónak higgye is magát a szellem embere, ki semmi újsággal nem szolgálhat, csak az évszaktudomással, a hegyi nézessel, mégis, a „Nagy Dolgok” valamelyest még Kosztolányinál is megmaradtak nagy dolgoknak, nehézkedőknek... és, vegyük észre, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Szép Ernő és Füst Milán egy másik magyar költészettörténeti vonalat húztak, s ez egyre inkább kezd kibontakozni; természetesen nem mindegyikükben minden költői művéből, sőt, szinte egyiküknek is alig; ám egészében itt „valami más történt”, mint az Ady—Babits—Kosztolányi folyamatoságban, az ő benső hangvételükkel. Ám erre külön — vagy áttekintőleg — kitérni most nincs módunk; elégedjünk meg a *Számadás...* vers végének idézésével: „Nincs kedvem alakoskodni és ágálni és szerepelni és csereberélni / És sáfárkodni itt a számadás nem loptam semmit s híja ha volna” — ez még az a másik típusú vershang, az általunk is jobban ismert — „Legfeljebb annyi amennyit hozzátenni nem akartam vagy nem sikerült / Így találtam ezt a világot mikor idehozták s most ha úgy érzed / Hogy úgy hagyom itt ahogy találtam semmi se változott ám te ítélj...” És most jön az a hang, az idézőjelezés, ami később például Kálnoky egyik alapsajátjává lett: „Gáncs vagy jutalom mindegy már s »ama külső Sötétség« se segít / Esküszöm nem fogok sírni és csikorgatni fogam odaát”. A költő Karinthy itt meri vállalni valódi lehetőségeit; és itt adott hozzá „formája és tartalma” szerint is valami épp kellő újat századunk magyar költészetéhez.

Azt mondtuk korábban: áradó sorok; holott áradásról, ami esetleg áradozást idéz, szétomlásról, szabad lejtésről itt szó sincs; élőbeszéd hangot talált Karinthy, mellyel a legnagyobb mennyiségű stilizációt kerüli el, a járulékok sokaságát; s ezért is hat ránk annyira elemien. A *Mindszenti litánia* elejéről hadd idézzünk: „Elza fiam, te is meghaltál, lehet már veled beszélni / Az élővel nem tudok én, viccelek és elfordulok / Nem nézek a szemébe órámat nézem sietek valahová / Mindig úgy érzem úgyis fölösleges és haszontalan / Hiszen nem tudok segíteni élón nem tehetek semmit / Hiába néz rám remegve hogy majd csodát teszek / Én a fiatalságot nem tudom visszacsínálni / Egy fűszálat meg nem növelhetek az erdőn / Miről beszéljek hát mit hazudjak a többi ostobaság...” S mi volt a nagy remény, az ábránd, mi az, amit

annyi fényes név támogatott, múltakból egyebütti sorolásban, a *Tálatom-*vers derekán, mi volt ez a bizonyos visszahozhatatlan? Valódi rokonnev rá az ifjúság? Valóban arról lett volna csak szó? A *Litánia* végén ugyanis erről illet olvasunk: „Ifjúság, remegő remény, mámor, félszeg, gyöngé mosoly / Halk, tehetetlen kis tiltakozás az Éjszaka ellen / Naiv gyufaláng amit úgyis elfúj a szél... / ...eltűnő múlt, valaha valóság...” S a lélek, melyben búcsúintés történik a halott „Elza festő” után, vagy bárki nyomában, be kell vallani, „tompá tükör”?!

Hanem „ezt” mintha másutt már olvastunk volna — s a költészet örök-feladatrendszerőségéről mond valamit, persze, hogy olvashatjuk ma is, s bizonyosan ezután. Hol lelhető a hosszú-félhosszú versekben az a „lényeg”, amely jelleggel Karinthyé? Elsősorban az anyag-adagolásban, ami, talán a költészet-vizsgálat kevésbé figyelt rá, s nemcsak nála, meghatározója a „költői egyéniségnek”, „jellegnek” — reflexiónk tudatüledékeinek. Van az azonnali hatás, szinte hangszerű, és van, ezzel együtt, meglepő módon már-már ugyanily spontánssággal, a gondolati hatás. A nagyon érzékleteset és a nagyon eszmeit — nem a kész eszmék illusztrálására gondolunk itt! erről már volt szó, miért nem! — Karinthy majdnem mindig egyenértékként adja a versben, s valahogy *rohanva*, ezt a szót kell használnunk rá, ellobogtatva... s mire jó a félhosszú vagy hosszú műfaj a versben? Hogy visszalobogások történhessenek; átsatolások; hogy ne egyszer s mindenkorra tűnjön el valami matéria, hanem — épp a versszerűségét — látszólag a versnek ellentmondva valószínűsít-hassa meg. Legyen elnyűve, agyonkopva, ne refrénes csillámlással, kifényesített kilincsek ragyogásával álljon használatra ott, hanem terep legyen, ez az anyagsorjázás, mondom, amin végig lehet kínlódni — és végig lehet gyönyörködni, fájdalmasan, megint.

Ahogy ezt Gogolról tanultuk — van egy magyar verstípus, amely meg ezekből a köpönyegekből bújt elő, a Karinthy Frigyes verseiből! Nem okvetlenül a túl nyers célzású Kassák-versből: s nem a stilizáció-telje Füst Milán-költészetből; és Szép Ernő, a hosszabb műveivel, más utat visz, tulajdonképpen kiszolgáltatottabbat és tragikusabbat, s így kényszerűen megmenekült, mint Kosztolányi a Csáth-vers végén a halállal mintegy felérő élet-birtok-lét állapotát jelzi. Karinthy, még mindig maradjunk csak a *Litániánál*, a levél, az úti beszámoló, a sirató, a gondolatfuttató műnemeket és kifejezési módokat, az előbeszéd magasztosba váltását stb. egymásra halmozva, mégis, az észfény terébe helyezve, e fényt megint vissza-leértékelve, ebben — későbbi nagy költészeti kifejezésünk — megint esztelenül bízva, létrehoz, sorolhatnánk még, mi mindenféle elemből, egy olyan konglomerátum-verset, melynek *valódi evidenciáját* érezzük, azaz életünkkel azonos mivoltát véljük sejteni, ugyanis: ez a versfajta nem akar, vagy nem bír, s ez a jó, *több-másabb* lenni, mint ameddig-ahogy mi magunk akár a legjobb pillanataink összegével is eljuthatunk. Adódnak ebből a hirtelen hangváltások, felcsapások: „És most még csak anynyit, hogy másnap éjjel / Mégegyszer láttam Münchent két percre tovább / Éjszaka megint, utoljára, de most nem az uccán / Felülről láttam, bukdácsoló felhők magasából / Csillagos ég alatt, villanylámpák hunyorgó ezer szemével / Aludt a Város, nem nézte senki fent az égen / Álomhajóját, suhanó, ezüstös marsbeli bálnát / Felhők és holdfény táván rémes meseszörnyet / Busa fején regényes kis német vendéglőben / Apró ablakok Vogel és Busch modorában...” És most mindjárt visszacsusszanunk majd pár sorral az itteni kezdésünk elé, de addig mondjuk azt: repülés ... mondjuk: az emberiség álmai

és kényszerű képzetei... mondjuk: kincsei és kis-vacak romantikája... mondjuk: magánya és kapcsolódása... mondjuk: távolságok és megtartások... mondjuk: eredendő elvesztések és ezen-túlzállások... s mind ez együtt, és tagolatlanul, „kosárember-versben”, hogy megint későbbi szót idézzünk; és mégis az értelem legfájóbb — ismételjük — fényénél. Mi az a kosáremberség, amely a Karinthy-vers bánat-tudata? Mert a romantika... az *amatőrség vállalása*... a nem mindig idézőjeles érzelmes-felhang... nézzük csak meg akár az előbbi idézetet is: az a „regényes” szó, az még ki is van mondva. De erre mindjárt visszatérünk. S miért mondhatjuk ezt szinte örömmel? ezt a csekély fölfedezést? hogy épp az észlénnyek-észlénnyé-Karinthy oly engedelmes, oly kevésbé gunyoros az érzelmességnek a benne élő változtatával szemben? Az emberi folyamatosság — és a hosszú vers, de a félhosszú még alkalmasabban kifejezője lehet — annyira összetett „gépezet”, nem is gépezet, valami gépzet, hogy működését elmagyarázni majdnem lehetetlen, s nem csupán héraikleitoszi okból, s anyagot belé, örletni, vagdaltatni stb. szerezni, csaknem csüggesztően bajos, ki tudja — elhinni, óhatatlan; kitalálni, véletlen; evidenciában tartani tehát —, mire jó „neki” feltétlenül, vagy engedékenységgel; ez az emberi folyamat-gépzet, s szinte szójátékba fordul, képzetesre. Azután pedig: hogy működtetése, kevés-hasznúsága egy „életet” — a romantikus fogalom, íme! — elemésztett, bedöglök, leáll a gép, és olyan egyszerű lesz egyszerre, mint bármi szimplaság. Karinthy Frigyes ezt alighanem túlságosan tudta; e tudás közben kapaszzkodók, kifutók kellektek neki, akár az is, amit Füst Milán — lényeg-látó igazságtalansággal? — az azonnalosság igényéről ír, arról, hogy Karinthy Frigyesnek a magnéziumlángos jelenetezés kellett. Nem igaz ez jól — mondjuk így! —, nem egészen jól igaz ez, hiszen épp a versek folyamatmegjelenítése lép túl bármi pillanatnyin; s közben — romantikus képzet! — az élet történik. Engedékenységekkel? Megtörténhet; de talán — az észlénnyel! — megenged, ő enged meg magának annyit, hogy másra-elbíráltat is mégis megtartson, a Muszáj...-jelleg ennek a nemzedéknek Adynál, Babitsnál, Karinthy-nál török-szakad jellemzője volt; Szép Ernőnél látszat-kivédett jellemzője; Kosztolányinál látszat-aktív-ellenpólusos jellemzője; és még sorolhatnánk. Ám vissza kell térnünk a versből ígért helyhez.

Félek, épp e nemzedék egy-egy tagjáról írhattam le már, hogy közel-kortársa, egyenértékű művelője volt annak a költészetnek, sőt, ama költészet-meghaladásnak, nem merem mondani, hogy ama költészet meghaladásának, de legalább közép-európaiságának, amit egyébként T. S. Eliot a *Prufrock*... vagy az *Egy hölgy arcképe* indázásával, folyamatlagosságával „fölfedezett”, nevével jegyez stb. Szép Ernőre gondolok, de a szecesszióba visszahajló, versciklusos Kosztolányi is példa rá. Karinthy mindenképpen! S ő a legfanyarab-bul. Ez a fanyarság a modorral jár együtt „ugyanakkor”, és erre példa — hogy még távolabbról vezessük fel az „érzelmes elioti” helyet —, ahogyan a meghalt Elza festőnek illet mond, még korábbi költeményhelyen: „Hát mit szólsz, Elza fiam, meghaltál, látom az arcod / Ahogy ámulva, éneklő, vékonyka hangon / Lelkendezel: »igazán? meghaltam? jaj de érdekes!« / És titokban büszke vagy rá, hogy veled ilyen »igazi« dolog történt / Mint a többi, felnőtt, komoly emberekkel...” És itt rá is vezetődünk az ígért helyre; a vers, közbeszédileg, beszámol az alaphelyzetről: „Igen bizony és még mit is akartam mondani” — mellel: mennyire ismerjük azóta, eredetmegjelölések nélkül, ezt az eszközt! s ez az eszköziségsors egyebekkel is, ma is, folytatódólag, s nem okvetlenül baj, sőt, az irodalom folyamatossága ez —, „Tudom már, igen, hogy azóta

voltam Münchenben...” A város összeköti őt ugyanis a halottal; a motívumokat a versben pedig így köti, azaz hagyja szabadon — szabadon! — átbukdosni egymáson, egymásból viszonylatanyagot teremtve.

Itt most beszámol a halottat konkrétan illető körülményekről — festői jövő ott, a Városban stb. —, majd megint „cseveg”: „Szóval voltam Münchenben, egy éjszakát töltöttem / Este érkeztem egyedül és reggel már vitt a vonat / Egyedül este ismeretlen város idegen bajorok...” Elkap minket itt, alighanem, a mindig vágyott nagy poézis gesztusa, megannyi elfoghatatlan hangjából a sejtett egyetlen hang, melyet mégis tudni vélünk, miből van. És, tovább, mint Prufrock: „Rólam se tud senki lődörgök magamban az utcán...” De miért Prufrock? Miért kell hasonlatnyit is tudni más költészetéről, amikor valami „ez-a-dolog-épp” az evidenciák evidenciáját adja? Az érzékenység telje helyett Karinthy, jól tudjuk, az evidencia teljére vágyott. És hogy kiválóan jelentős költészetet hozott létre, talán oka ennek egyebek között az is, hogy jól ragadta meg a látszólag lényegtelen, ízét és színét, elevenségét tudta adni, s csak ezt „spékelte meg” Elza fiam kiszólásokkal, ehhez adott „ecetet és olajat” egyebekben.

Járt ott egymaga... mint Szép Ernő a *Magányos éjszakai csavargás* szakaszorán, vagy némelyütt a *Néked szól*-ban... mily rokonok ezek az értékek is. Járt ott, és: „ekkor úgy rémlik jártam én már itt nagyon sokáig...” Olyan újszerű amit elmond? Hát akkor? Mi teszi? A vágás, a megteremtett alaphelyzet — ami több már az anyagadagolásnál —, s mi ez a helyzet? Meglepő, hogy „épp” Karinthy hiszi el s tudja: vágyunk a magas szintű elbódításra, s ezt nevezzük, érzéleny-ézelényességgel, eredendőséggel, rádöbbenésnek, evidenciának. És mint „gyakorló költő”, mint a legjobbak egyike ebben, tudja: a matéria csekélyisége és személyes mivolta és eloldozódása és reménytelen rögzülése s még pár dolog együtt, vezethet ehhez a hatáshoz. Vele volt ez a festő, ha jól értem, akkor éjjel, csavargás során. S most, írja, „ezt meg akarod írni nekem — hol is? — ott a sarokban...” — „Ahol sietve ettél délen a vidám bohémfiúkkal” — és Schack-Galerie, és kis „Bräuhaus” és... valóság volt ez? vagy egyedüli bolygás? Aztán „egyedül ültém”, írja, „aztán... azon tűnődtem, torkomra nyelve a könnyek / Minden pezsgőnél részegebb, mámorítóbb italát / Hogy mi az a fájás...” Talán a halott bolygott vele? Én nem is tudom, olvasunk néha verset így... igen, már csak képzet volt a társas együttes. Megint oly végsőség, oly eljátszott ötlet, hogy... valóban a felülmúlhatatlannak befogadására alkalmas, annyira világ-elnyűtten-mindenkori. S mint is tűnődött magában a vers személye, mielőtt — a versben — a vonat jönne, a reggeli távozás, majd az a még egyszer két percnyi viszontlátása a városnak, átrepüléssel felette? Ezen: „Hogy mi az a fájás, a kis fájás, mindig ugyanott / Szívnemnek ugyanazon a pontján, valahol mélyen / Néha ritkán ha magamban ülök senki se figyel / De nem jöttem rá és reggel fütyült a vasút...” És most jön, hogy „És most még csak annyit, hogy másnap éjjel...”, a fentről-látvány, a másképp-fájó, a tárgyszerűségében is megfeythetetlen, a nagyobb térben sem értelmezhető.

Érzékletesség? Külön? Minek már. Van pedig itt az is, nézzük, látványnak is különös a betűk együttese: „Örfény a Zeppelin orrán...” Hanem Karinthy, a költészetével, más szinten érintkező összefüggésrendszerekhez szoktatott hozzá már minket. Szoktatott? Kísérletet teszünk csak, itt is, hogy valamivel szokottabbá váljék, ami... mondtuk... eredendősége.

De hát hogyan... S mit kérdezzünk erre a kezdésre tovább? Netán: Hogyan kell verseket olvasni? Mi végre? Mert hogy elemezni mire kell a dolgot — hogyanját már említeni se merem! —, függ ettől. S nem a legeredendőbb elemzés-e, hogy valamire *használjuk* a sort, szakaszt, bármi versdarabot a magunk dolgává teszünk, úgy, hogy megmarad a csillag-távolság is közben, épp *a dolog* természete szerint?! Hiszen a vers, e zárt egész — hogy ezzel az ész-lénye-költőnek is mintegy telje-tisztességet adjunk, „hódoljunk” —, már nem fogad minket magáévá, sem tulajdonunk lenni nem akar! Itt egy másik félhosszú vers, megint azt mondhatni: alcímével is jellegzetesen olyan, hogy „azóta” visszaköszönnek változatai; de „ki tud” eredendően erről a Karinthy-leleményről? S persze, tehetjük hozzá Füst Milán megtagadhatatlan bűvű stílusát e tárgyban hiteles alapnak elfogadva, mi volna lelemény, ha már megellelhető etc. A leleményeknek mindig a megfelelői a leleményesek. Mármost Karinthy, hogy ezt reá vonatkoztassuk azonnal, ezzel az alcímmel: leleményes. Hiszen a meg nem írt költeményt stb. — legalább az emlékezés előterébe vonja. *Szemek szimfóniája*, ez egyébként címe a versnek.

Női szemek, ez már az első sorban ott van, természetesen; s jól! Nem így akart róluk vallani egyszer, és „Ó”-val indul a sor. A második sor ezt az elemi anyagot a másik elemi anyaggal, a versével párosítja már: „Zörgő szavakat zihálva egymás hegyén-hátán hangsúlytalanul”. Volna tehát a versnek egy Karinthy-által-elképzelt mikéntje? Hiszen, bármi hódolat a tárgynak, elismerve s állítva, aligha sajátíthatják ki e szervi alkalmatosságok a poétika kategóriáit! Ám mily mulatságosan folytatja, mekkora leleménnyel: hogy tudnillik ez a tárgyahoz-általa-méltónak-nem-tartott előadásmód — hogy *végre* van valami „egyáltalánja” — milyen; ilyen hát: „Mint akit kedvesei közt váratlanul tört le a kórság...” Bár több értelmű, milyen gyönyörűséges pluralitás a szívünknek ez a „kedvesei...”! A többes szám visszavonóan-védett többes értelme, de hát: nem, nem, nyíltan többes! Ám mi történik ezzel a személlyel, szegényünkkel? „Nincs már ideje hörgő tüdejéből mint repedt fuvalának / Résein át fülsértő sipítás közli szánalmas dadogással / Élete titkát...” Íme, ott tartunk, ahol pusztán még e szemek által se volna lehetséges; a vers által végképp nem; ahol — és ez az ész Karinthyjának külön vívmánya — *a vers egésze és a vers tárgya* (ha „azután” szétválhatnak még! s szét!) tesz rajtunk-velünk valami más mód nem érzékeltethető, nem érzékelhető hatást. Ki tudja, miféle fejtelemsugárzások suhannak el — mondjuk ily szépen! — mellettünk a vers ilybélisége nélkül! Micsoda költemény terveződik, másrészt — hogy Karinthy-t tartalmilag idézzük —, mind épp ezzel; micsoda köztes térben leledzhetünk akkor hát újra, s nem üdvünk ellenére. Ugyan, a kultúrahistoria beethoveni nagy nevei... és a természetgyönyörűségé... mint a korallok... s mind, amit a költő felsorakoztat. Első két sorával megcsinálta dolgát; a női szemekhez végeredményben méltatlan vers, meg a végeredményben mindenhez méltó vers, meg az is együtt van itt, amit Füst Milán írt a fotográfusok szép démonainak nézéséről, hogy a kis Ninó jut az eszébe, a mintegy három évecskéjével, oly gyönyörűségével, hogy nézni alig lehetett, és folyton kérdezték, mit gondol... és kifaggatták belőle, hogy ezt: „szalámi”. Sokkal bátrabban idézhetjük ezt a *Szemek szimfóniájára*, mint Füstnek bármi más, Karinthyra közvetlenül vonatkozó megállapítását. Ám a női szemekkel nem ugyanúgy vagyunk-e, mint a verseinkkel bárki lehet? Félő.

S hogyan jutottunk idáig? Van itt egy sor — a versre hamarosan visszatérünk —, mely elindította gondolatainkat, a csillagokról. Mily hunyorgó nézésünk, vers-figyelésünk, hogy titkon még-egyet gyanítunk, s találunk is, talán. Mert így olvassuk, például, a verset: hogy a legbűvölőbb helyére sem emlékezzünk aztán pontosan! Ez a félhosszú, a hosszú vers privilégiuma: hogy ennyire hasonlítani tudjon „az életünkhöz”. Mi a vers elemzése? Ha nem zörögő szavak hangsúlytalan egymásrazötyörgetése végül?! Elmondása „halkan és üresen”, idézzük a meg nem írt költeményt, annak, „ahogy emléket mondani illik”. S „talán egy boldogabb korban eladalolja” helyettünk „valami költő”... Megint e romantikus képzetek, megint e nagy engedékenységi a versírás hatására... a boldogság vélt-elértjének engedelme... a visszazuhanás előtt. Vajon nem — idézőjel nélkül — az életünkre idéződik-e ez mind?! A dal lassan elapad, olvassuk, amelynek nincs szövege. A szemek így apadnak el — hagyjuk a fotográfiák szálamigondolását! —, a versek így apadnak ki korukból, ha elemzésre nem váltak, mondhatnánk. Távoli tengerek „bűgő üzenetét” akarjuk, akarnánk hallgatni... most, vagyis „ma”, amikor vitorlásversenyekhez ily helyeken — távolin, tengerin etc. — a hajók úrfóliaborítását tervezik meg a győzelem érdekében?! S mégis! A „talán... eladalolja... valami költő” sor után, oly vágással, amire nincs korszerűsítési lehetőség, mégis így csap oda, teljes kiszolgáltatottságával:...?!

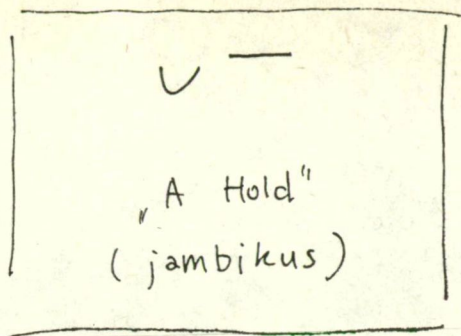
!?... hogy mint ha moziban lennénk, a film folytatása azonnal kezdődne, helyünkről nem állhatnánk-ülhetnénk fel... vagyis a legfizikaibb eszközökkel lesz versé a Karinthy-vers, így folytatódik a színre oly költészetközpon-tú kérdés-világ után a valódi világ, annak a világa, aki nélkül az egész dolog nem létezhetne — az észelvűség kiszolgáltatottsága, odvetettje is benne ebben —, így: „Velenice felől hurcolt zakatolva egyszer ősszel a bécsi vonat...” S most már akkor, kérdezzük, Velencére jó ez a zakatoló hurcolás? Már ez a *hurcolás* is maga a hangzó tökéletesség... a meglepetés... ismét Szép Ernőt idézhetem csak rá... és milyen volt körül a táj? „Szurkos nagy hegyek közt vezetett kanyarogva az út” — gondoljuk meg, mi minden *elmondható* a leginkább közhelyszerűen érzett élményből: hegy, nagy, kanyarog, út... s ehhez csupán a költészet kell: az, hogy annak a nagy hegynek a kanyargós út mellett épp *szurkos* legyen a jelzője. Ez hurcoltassék, s akkor hiába, hogy zörgés meg zihálás és egymás hegye-háta és hangsúlytalanság; az eszünk nyer Karinthy-nál, hogy igenis elmondható az, ami volt, úgy, ahogy volt; ahogy vég-eredményben ez a nagy vita később, a mindettől nem független indíttatású *Hajnali háztetők* ottliki remeklapjain, valahogy úgy formázódik tovább, hogy minek elmondani azt, amit egyszer már — evidencia! — láttunk? de hát, a válasz ez, valamit csak kell csinálnunk az életben! Talán a meg nem írt költemény előbb ad igazat a „minek?” kérdezőjének, hogy azután — komplementer világrend! — átcsapásson az objektíven történő, vagy ilyennek elhitt, másikká, avval, hogy legalább az emlékezés mégis megvan a meg nem történetettre.

És nézzük tovább, hogyan történik ez, mi volt ezen a velencei úton, ami a női szemekhez, a róluk meg nem írt költeményvilághoz oly elemi erővel kapcsolódhat, hogy „mozinkban” a magunk szünetét tartjuk meg a felzötté-néssel, mintha riasztó hatás ért volna bennünket? A kanyargós-szurkos út

ilyen volt még: „Csupa dolomit alul zöld és sárga vörhenyes erdők”; mellesleg tegyük hozzá, milyen biztos tudás, hogy központozás nélkül írja mindezt Karinthy. Valamint ennek az egy pillanatra kicsit érdektebbnek feltűnő sornak is — „Tarka szoknya a kötény terebélyes asszonyság derekán” —, ennek is megvan a jó oka, a kontrasztos szerepe, mert ez jön rá azonnal: „Az-tán övön felül csupasz és meztelen feketeség”, s „tiszteletes” fehér hajkorona hasonlatanyaga fentebb még ennél. Mi volt ez út nevezetessége, mondjuk, hajdan? „Ezen az úton rázkódott száz évvel ezelőtt egy postakocsi”, evvel lép meg minket a vers ismét. Mulatságos passzusok következnek, afféle meglepetés-effektusokkal, melyeket megint később talált „fel” csupán — lelt meg! — honi költészetünk; nézzük; s az idegen szavaknak is a nevek, a fogalmak a versben, ezek voltak okai; hadd idézzünk most több sort is egymásutánban: „Ablaka mentén” — milyen jó találat ez, hogy ablaka *mentén!* a nagy költő valódi jegye; és szórakoztató, ínyünket éberen tartó — „szépívű orral egy büszke férfigprofil / Nézte az ormokat...” Itt egy kicsit féltékenyek leszünk? Vágynánk vissza alaptárgyunkhoz?! „...s rajtok a felhők tömör gomolyát / Goethe János...” Vagy úgy! „Csak” ő...! Mit it tett: „...tűnődött azon amit száz évvel utána / Einstein és Eötvös fedezett fel a vonzás viszonylagos elvét...” Minden rokonszenvünk máris Goethe Jánosé; s oly költészet-rejtelmű talány, pontosan megmondani, miért?! Utazott Goethe János, és „közben várta őt a lagunák közt” — míg az ormokat így nézte! ezért tehát a tájfestés; s Goethe maga-rajzolatai, meg azok a nevezetes illusztrációk a festő-grafikus barát keze nyomán — „egy furcsa utolsó szerelem”, ez várta a régi utazót, akit a postakocsi úgy zötykölt, mint amint a meg nem írt vers emlék-verse, témájához méltatlanul, hegyez-hátaz. S maga Karinthy? Azonnal egy ilyen váltás megint, csak most nála van a „mozi-effektus”: „Ölemből lecsúszott amit olvastam az Italienische Reise...” Hát igen, G. J. munkája, mi más. Ez a szervesség oly végpontja, hogy már-már paródiának hatna, ha nem volna oly nyíltan majdnem az, tehát érzékünk bőségesen valami más eszköznek sejti és tudja, s aligha is tévedünk. Mi maradt, könyv nélkül?

Ez: „S bámultam magam is...” Eddig nem...?! „...e zord és gyönyörű hegyeket...” Itt már szurok sincs, és mégis! És mit gondolt közben? „S szól-tam döbbenve magamhoz mért is vagy hát a világon...” Itt tartanánk?! Tovább: „Mi tart itt ez a zöld televény vagy a bérci magasság...” Azért korántsem oly hangsúlytalan-zörgő vers ez! Megint valami költő-ravaszság te-tehát... vagy az anyag győzdelése — így! — önmagán? A „szürke elmélet”, természetesen, előbukkan... de a lényeg inkább az, ami a vers fő személyével *van*: „Hogy boldog akarok lenni vagy annál több s van-e más...” Most már jó helyen, ha bárhol is *tartunk*.

S ekkor? „S ekkor két hegycsúcs közt fönn az acélkék boltozaton” etc., ennek jelzői s jellemzői... mi történt? „Hallgatagon és sárgán bukkant ki elem az éjben a félhold...” Eszünkbe jut a csillagos sor, s valami rajz még, amivel adósok vagyunk. De hát akkor jöjjön egyszerre több rajzolat is, mintegy úgy, ahogy talán elsőik között e világon — ne csak vitorlásborító, áramlás-hasznosítás-tökéletesítő úrfólia legyen! hanem a Karinthy-nak azt az ezt mind kellemesen csúfoló találmányát ne feledjük a gombról, amit megnyomunk s előbukkan egy másik, amit szintén meg lehet nyomni! —:

például a hangsúlytalanságra álljon itt — nem is külön cáfoló! —, vagy valami más még, a rejtettség kétféléjére, hogy szó-e, zene-e:

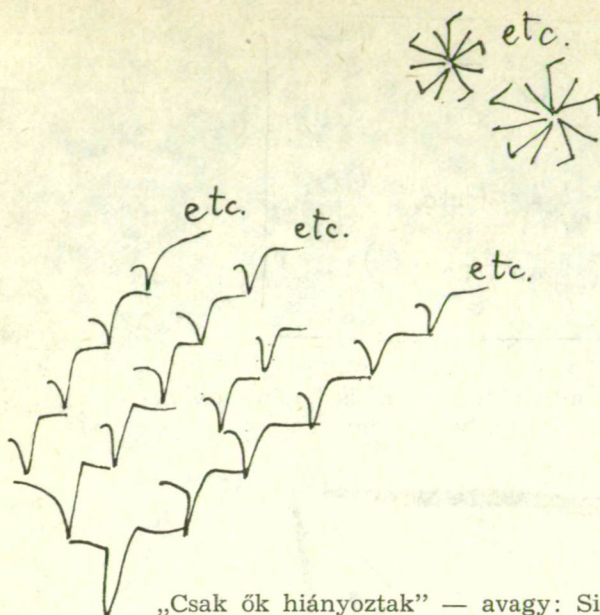

az „Ablak az éjben: álom szöveg és zene”,

ami oly sokfelé utal, s miért ne tenné, Karinthyról szólva itt, ki is a nevekkel, fogalmakkal nem bánt szűkösen! Korniss Dezső *Fuvolázó* képeinek egyike az alap, s vele, a Mesterrel, többször is beszéltünk ily tervről: Karinthy-alkalomról, hol e vázlattá tett eszköz használható. Mint maga az arc... a Szem... vagy válasz a Szemre, a szem... S legyen ez akkor oly észzelventűli, s mindazonáltal ész-középpontú és más-középpontú emlékezés valami „életben meg nem írta”, amelyet — emlékezés és tárgy formájában is, ketősen tehát — Karinthy Frigyes legalábbis sosem tagadott volna meg!

5

„Ott éreztem én akkor magamat azon a válaszvonalon” — ide futtatom a szemem a versben, ígérve, hogy a kihagyottakra rátérek mindjárt. S a csillogokig is el fogunk jutni! Mindjárt ehhez egy kis ábra:

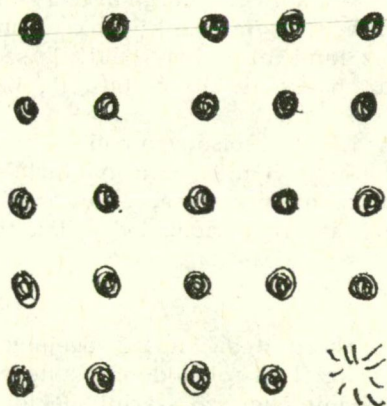
„Csak ők hiányoztak” — avagy: Sic itur ad...

Tehát, ahogy „a csillagokhoz” eljuthatunk. És itt meg Kondor Béla legyen említve, a rotáció-kép miatt; a hiányjelek pedig ismét nem mondanak ellene Karinthynak. Akkor a választóvonalas rajzot, hadd folytassuk így az elemzést, még eltettük, s bevárjuk a sor valóságos előjöttét. A vers elemzése a vers szabadságát kell, hogy engedje; miközben eleve kötöttségeiből indulunk ki! De talán rárimel épp erre épp az, amit kihagytunk, vagy ami folytatását követeli:

„Mint egy kérdőjel a mondat végén amit felírtam az égre / Itt e földön téged boldogság úgy hívnak hogy szerelem” — kezdünk közeledni a vers cím-tárgyához megint. S a választóvonal: „Van-e hát élet túl a szerelmen van-e lét az életemen innen...” Ki tudja, ha végső filozófiai bölcsességére vizsgáljuk e kérdést, mennyi marad belőle; de költészetinek — s ebben: bölcselminek, költészeti bölcselminek — tökéletes. A hasonlat szempontja is az, ismételjük, a természeti szempont, a szervesség egyben, hogy ha már természeti-táj-képek jöhettek elő, ne enyésszenek, jussunk el valami csillagig velük, s ez a versbéli szervesség, így iktatódik be két, egyébként nem oly különös állagú sor, de jeles mód... épp az organikusság miatt; s mintha rajz lenne, úgy érzem ideiktatni most; valami összeér tehát szervesen, talán: „Mint ahogy szikla van és a hó és felhő és a sivító szélviharok / Odafönt magasban ahol már fűszál se terem meg...” Az elbeszélés itt nem e magas rétegekben jár, persze. A félhosszú versbe efféle becsúszik; s épp mert az elemek tagoló funkciója itt más, azaz fokozott, azaz ily szerepüket felfokozva, más szempontokat arrébb tolnak; itt jön az a kimondás, hogy „Ott éreztem én akkor magam...” A válaszvonal! S kérdése: „Lépjem-e át felejtsem-e el a vágyat a vágyat / Ezt az egész édes és fájó és ostoba lázat a testben / Forduljak-e vissza mint a pilóta mikor ritkul a légkör...” A pilóta! Milyen híres részlet ez, most döbbenek rá! Ahogy „fogytán a gáz meg a gőz és a motor zihálva kihagy”... itt a zihálás tehát! S lent mi van, a valósabb-

nak hitt, ilyennek hihető világban? „...a lapályon kis falu vár...” Felszisz-szenünk? Nem, inkább várakozunk; mert úgynevezett groteszkre, e lapályo-sabbságra sem óhajthatjuk érteni az egészet. Vagyis akkor: „...pirosfedelű csárdaszobával...” És ha, mondjuk.

De nem! Mert a „Jó lesz benne feküdni kéjtől és kintől fáradt tetemem-nek” sorra ez jön: „S elfogott undor és félelem és harag mint még soha tán...”, és „egyszerre kétféle dallam szólt”, olvassuk, „lelkemben szörnyű macskazene...” S most jeleneteződik vissza a vers oda, ahol csillagai ra-gyognak. És ama mondat-vég kérdőjelére hadd álljon itt egy változat, ennek a rajznak a változat-alakja:

A befejezetlen mondat — Kant csillagával

— a befejezetlen pont.

S hogy külön mindkét zene remek volt, együtt meg „gyötrelem és üvegka-parás”. A szférák küldték az egyiket, a másik „velencei vadvizek lehelletét hozta”, s hogyan: „Bűzösen és mákonyosan mint régi bérházudvarokon / A csatorna és a latrinák közeléből kintorna bús mekegése”. A fiú-gyermekek buja kezdet-álmainak képe van ez utóbbiban, olvassuk! A vers személye meg csak ezt mondhatja mind ezek után: „vergődtem émelygős szívvel s szorongva dobogó gyomorral...” És mire emlékezett? Ott, ahol este kérdésként buk-kanhat fel, hogy mind mire való a sok szépség? De a „dobogó gyomor”, ve-gyünk észre, ez is milyen szép! És nehéz helyzetben vagyunk itt máris, írom, ugye?!

Az ész-elvűség és korántsem-ellenkezője, de nem is az érzelmesség, ami stilizációként épül bele — nem „csusszan!” — a Karinthy-féle nagyvers-életműbe, olyanként is ábrázolható lenne, mintha egy jókora „pont”-ot elvagdunk szabálytalanul, s „fele” fölé a kérdőjelet, a másokra a felkiáltót tesszük. De hát külön ily-jel-e mindegyik pont-töredékre-rakott elem-rész? A Karinthy-kérdések körül járunk!

Mi volt az a jelenet, amit félbehagytunk? Valami zilált, házmesterfülkés, hideglelős-beteges etc., minek során a vers személye „szembe”-találkozott egy női szempárral véletlenül, ismeretlen volt a szempár, s mint ő maga látja, „szánakozó lágy mosoly” volt „puha száján”, és „szeme megesett rajtam”, írja, „Nézett rám nagy szánakozással dorgáló nagy szeretettel”. Nem csordulnak ki itt Füst Milán-mód a könnyeink; csak elgondolkozunk. Mi történt viszont valójában? Mi az, ami történhet, például, szemekkel? „Nézett egy darabig aztán ködbeborult halavány lett és eltűnt”. Ez történik főleg; egyebek között.

Itt ennek a nagyon jelentős, elsővonalbéli költészetnek egy-egy benső kulcspontja közül is külön-egy. S nem a tárgyi tartalma miatt. Hanem például azért, ahogyan vártuk, jöjjön e téma, szólaljon, és, természetesen, megérkezett. Mondjuk megint: az anyag adagolódásának törvényzete szerint.

6

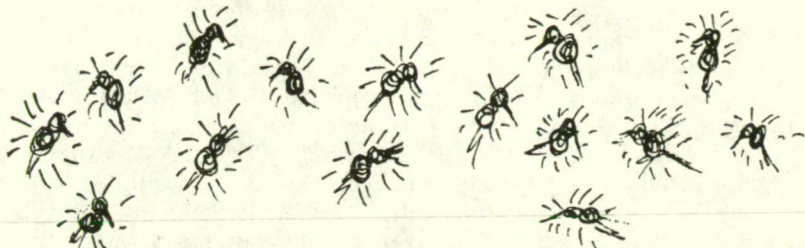
Eszembe jutni fog-e, kérdeztem, amatőrségeimet elvállaló verselemző, hogy még legalább egy rajzzal idetolakodnom kellene a csillagos kép kapcsán? Hiszen a Kant-tétel, mit nem szó szerint, de így adtam vissza szívemben, meg a rajzolatok némelyikén: „A csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem”, tehát az evidencia-rész érzet-és-tudat elemisége az, ami miatt mind ezekről egyáltalán beszélni kell... ahelyett, hogy valósnak képzelhető világi teendőket végeznénk... de nem folytatom; a tétel messze túl forgott tételszerűségén, s ki tudja, mi igazságát helyettesítik — bennem is — a rajzolat kifejezések. De hát Karinthy költészete, ahogy minden vallo-másos és tragikus-féle versírás, erről is szól, és a verselemzés dolga feltétlenül valami hűség, ennek igyekezete legalább, ami engedődik.

Abban a jelenetben őt, a vers személyét, előtötte a béke, a szégyenkezés, a mosolygás, a gyenge és gyáva meglét tudata, és ami az imént „Jelenés” volt, amiről azt kellett mondania, hogy csukott szemeibe halvány fény-nyel váratlan jött, hitvány tudatúvá teszi a „negyedszeri kereszt” utáni kétségbeesést, s jóra ígéri, hogy „van valahol valaki mindegy hogy ismerem-e vagy se... / Ó tele van tele van szemekkel éjjel és nappal a térség”. Ez az egyik legjelentősebben lét-tudat-kifejező magyar költői „kép”. Meg, egyszerűbben: valami olyan szöveg és szólítás, amire egyszerűen *válaszolni* lehet, s mivel? Avval, hogy legalább ennyi kellett nekünk a legkevesebb megmárádshoz, a túlélésen túli minimumhoz akkor már, mondjuk szerényen így.

A felszólítás pedig, melyet ugyanúgy elgyengülésnek nevezhetünk a versben, mint az érzelemáradást — fogadjuk el, ennyi után! —: „Lásd meg a szemeket mindenütt ott vannak lesnek rád őrzik a lépted / Titkon kukucskálnak halkán nevetnek ha csetlik és botlik a lábad / Mégy neki falnak tombolsz és káromkodsز mint a bolond...” *Alapjaiban* nem is oly szelíd képsor. A szemek rejtekhelyek ezréből néznek, képek régi falon, tiktakos órák, faujjak az erdő helyett és valódi — fogadjuk el! — nefelejcs, egyéb

virágok, hold a sárga szemével a naturalista-expresszionista utcán. S akkor jön a csillagos ég képe.

Az erkölcsi törvény felettem

és

a csillagos égbolt bennem.

Ezt a képverset csináltam valamikor nemrég évben erre a képzetre.

Vagyis madaraim, tizenöten, akik a másik szobában éltek életüket, nélkülük-létüket nagyjából, míg e dolgozatra figyeltem, napok ily részein át, másrészt, ha szabadon volt körükből, aki „szabadon” lenni a vállamon például óhajt, nézték ennek az írásnak a létrejöttét... az a-b-c betűkből... Ők vannak ezen a kicsit kifordított szövegű képen. Azt hiszem, alkalmas arra, ez a kép-rajzolat, hogy jelezzen valamit, ami nagy összetettségben — nem ily egyszerűen, hiszen például, hogy ezt ismétlem, összetetten összetett szavakkal etc. — jelen van Karinthy költészetében. S az erkölcsi törvény...? Hogy bármi bármi ellen is fordul, az egyik törődés, az egyik evidencia a másik törődés és evidencia ellen; az élet viszonylagos „teljes” élésével sem egyeztethető össze igazán az „írodalmas” tevés, hacsak nem maga az „élet” a eszelekvési tárgy, és fordítva. Karinthy költészetéről írva ugyanabban a „nagy bajban” éreztem magam, amelyikből viszont, hadd tudassam, nem hűtlenül a tárgyhöz s -tól, hogy: „Egy baj — száz baj; száz baj — nem baj”.

7

Ezzel a hetes számmal viszont el is búcsúzunk jelenlegi munkálkodásunktól, legyen az írás vagy olvasás; és mi van, nézzük, még ebben az állítólag meg nem írt vers emléke versben; s hátha valameddig még tovább pillanthatunk, bár eléggé jelentős lezárása van, látom már, a költeménynek. De a *Karácsonyi elégia* némi további ismertetését megpróbálom majd másutt, csakígy *A reformnemzedékhez*, a korántsem látszólagos, hangzólagos aktualitás-feltűnése miatt fontos vers figyelembe szedését. Itt maradjunk meg a mai befejezésre a „Szemek”-nél.

Mit ír a csillagokról, lássuk végtére!?

„Pislogva és hunyorogva folytonos nézéstől gyulladt sokezer szemével”, írja, s ez még csak a költői telitalálat, „Mást se csinál csak folyton téged néz a csillagos égbolt / S a csillagos égbolt mögül is nyilván néz egy óriás szem...” De folytassuk, hogyan: „Dermedten ahogy tenmagad is nézted a lencse alatt / Elbűvölve a megbabonázva mikrobák cikcak rebbenését”. A témához térünk vissza: „Ő most már tudom mit láttam bennetek szerelmes női szemek” stb. Dolgunk-e most, hogy a „szerelmes” szót értelmezzük? Inkább a — merészeli mondani még — *jelenséget*; mi akar lenni ez? „Ez a sok szem akart belőletek egyszerre együtt nézni belém...” Megvan máris egy interpretáció az élet-élésmód-megoldhatatlanságra. Ráadásul, ha ez igaz: „S én magam is ezt a sok szemet próbáltam gyűjteni egybe / ...fénypontba”, idézem tévesen, a „fénypontba” nincsen ott, hanem ez, a sormetsző vonal után itt: „Gyűjteni gyűjtópontba felgyűjtani véle...” Ám ha a hibás idézés ilyes törlését engedjük magunknak, lehessen elhagyni azt, hogy „remegő szíveket”, innen, e sor végéről. Az a kis fájás — szó szerint: „kicsi fájás” —, mellyel az emlék nyilall... visszatér itt szervesen. Érdekes idézni a költői bravúr-félét, sőt, remeklés-túlját, ahogy jelenetté tudja tenni — visszamenőleg mintegy! ritkaság! — az összefoglalást: „Hosszan és szótlánul és szégyenkező félszeg nevetéstől / Míg a borzongás villanyos árama futkározott kék libegéssel”, ilyen ez a visszasajduló „kicsi emlék”, „Szikrázva ujjakon át egyik test idegéből a másik idegbe”; a hangsúlytalanság? A jelenet pedig, még: „Ő hogy bámultuk tágrameredve egymás szemét régi szerelmes / Asszonyaim akiknek arcát is szinte feledtem...” S a bámulás is van-e még, kérdezzük.

„Most”, olvassuk a feloldozást — értünk is szól! —, „mindegyik arc / Egybefolyik lágyan s csak a Szem világít...” Milyen szép a majdnem bármilyen kifejezés is, folytatólag: „az idők vizein...” S: „Csak a szem csak a szem világítótornya az éjben / Park fái alatt...” Milyen gyönyörű kezd lenni, nemcsak igaz, kiáltom hangtalanul! „...kávéház sarkában téli fagyon s a nyári mezőkön...” Mily szép a „fagyos” ily-ragos alakja; és a szöveg: „Tárgult szemek és lecsukódók és ködbeveszők és könnybeborulók / Végtelen tükrök sora egymás szeme a szembogarokban / Egy pici ember”, jön a romantikus elengedés, de nem ront semmin, csak pangás, de már magaslat után, másrészt: miért ne fogalmazna a vers így...! dokumentaristán akár...! ha máskülönben így *fogalmazunk*; ha *beszélünk* így! „...ez én vagyok pici szemében egy még picinyebb, ez ő / Lélek tükre periszkóp és utalás és vágy és messze ígéret / Így bámultak egymásba rettenve és boldogan egymást hipnotizálva / Míg elszibbadt és elalélt a két test s csak két pár szem lobogott / Két pár szem élt megszázszorozottan mint a fantasztikus filmekben / S egyik se tudva tovább melyik szem az övé s melyik a másiké / Nem Eros nevetett már itt...” Nem Erősz, valóban; így jut eszünkbe Pilinszkytól az *Utószó*, például, de Jékely-versek is eszünkbe jutnak, ahol ugyanígy Erősz, vagy nem Erősz a kérdés... azaz épp ez nem kérdés. Az idézet, a tükörre, a szemekre, az arcra, a helyzetre: „Boldogtalan erejű kép. / Van itt valaki? / Éber álom: / felelet nélkül átkelek / a tükrök mélyén heverő szobákon. / Ez hát az arcom, ez az arc? / A fény, a csönd, az ítélet csörömpöl / ahogy az arcom, ez a kő / röpül felém a hófehér tükörből! / ...Csukott ajtókon zörgetek. / Sötét szobád, akár az akna. / A falakon hideg lobog. / Sírásom mázoló a falra. / Segítsetek hófödte háztetők! / Éjszaka van. Ragyogjon, ami árva, /

a semmi napja előtt / megjelenne. Ragyogjatok hiába! / Falnak támasztom fejemet..." S a visszanézés, a „másik”? „Mindenfelől az irgalomnak / marék havát nyújtja felém / egy halott város a halottnak." Majd Karinthy verse is ebbe az „általánosba" érkezik, látni fogjuk hamar. Az *Utószó* vége, előbb: „Szerettelek! Egy kiáltás, egy sóhaj, / egy menekülő felhő elfutóban. / S a lovasok zuhogó, sűrű trappban / megjönnek a csatakos virradatban." Aligha akadna szebb alkalom, e párhuzam-idézésre. Mert a *Szemek*-vers így fejeződik be: „Ezek a szemek már egymásbamerültek s nem akartak más szemeket..." Ó, Isten, kiálthatnánk némán! „Vagy ha igen csak azért hogy százezer év messze homályán / Feltámadjanak és újra meg újra keressék s leljék meg egymást / S ráismerjenek ez volt az aki odát a sötétben / Alvó arcomra hajolt s hívott ébredj fel és jöjj a világra..." Még Rilke hatásai! „...Érdemes jönni itt vagyok én is és várlak és vár a tüzes nap..." A századelő nagy ábrándja, vagy csak képzetének képe? „És vár a hegyek tarka lejtője és vár a havas hegyorom..." A versben mindennek a versbeli viszszacsatolás ad hihetetlen hitelt, hihetetlenül hihetőbbet a szomszédos hely hitelénél, egyszerűen azért, mert a versen belül arányítódik. „...Zárt levél minden emberi élet", olvassuk akkor a klasszikus zárulást, „és zárva kerül be a sírba / Nincs aki felvágja csak a szerelmes szem éles sugara / Véka alá rejtett fény voltál volt a vékán egy repedés / Abból egyetlen szikra kibukott és megvillant egy pillanatilag / És átcsapott egy nő szembogarába s aztán lezárult ez a szem..." Hihetjük? S tapasztalat, persze! „S most már csak a mennybolt lát és néz csak az Isten..." Mindegy, hogy a szeretés átcsúszik szinte a nem magunkfajtájú lényekre, e szó valósabb tartalma, azért — kitarthatóan — csak nem csúszik át mégsem, reménytelenségét őrizendő, ennek egyik felét, mégis megmarad emberinek. A Pilinszky-vers kihagyott kezdete is idézhető lenne, a lepusztultság emlékeivel, az apokrif-világgal, a mindennapok újságolvasó és vetkező konkrétumaival, a mezítelen sírkő háttal... de maradjunk meg ennél az utolsó sornál, a meg nem írt vers utolsó emléktörédéknél, mely *Utószó*-előleg erővel mondja, mind e szemek s lény-a-lénytükörözés tárgyában: „Csak a mindenség bámul rád s nem érti mit óhajtsz". De hát haza akartunk... hazajönni végül; s...!?

1987. február